

Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

(43. fejezet)

A korábbi századokban minden olyan vegyületet aromás vegyületnek neveztek, melynek jellegzetesen kellemes illata volt. Az aromás szó alatt nem azt értették, mint a modern tudomány. Nem kémiai összetétel, hanem illat alapján kategorizálták az egyes anyagokat az aromások csoportjába.

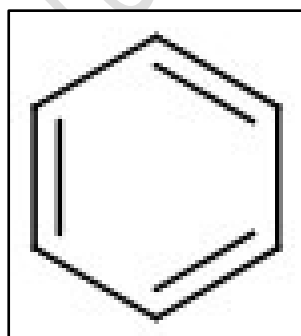
A mai tudomány felfogása szerint az aromás vegyületek olyan gyűrűs vegyületek, melyeknek gyűrűi a következő kritériumoknak felelnek meg:

- síkalkatú;
- konjugált kettős kötések tartalmaz;
- egész gyűrűre kiterjedő delokalizáció figyelhető meg.

Ezek alapján az **aromás vegyületek olyan síkalkatú gyűrűt tartalmazó vegyületek, melyek gyűrűiben konjugált kettőskötések találhatók**. A buta-1,3-dién esetében már tárgyaltuk, hogy a konjugált kettős kötések pi-elektronjai delokalizálódnak, így az aromás vegyületek esetén egész gyűrűre kiterjedő delokalizáció figyelhető meg.

Az aromás szénhidrogének legfontosabb **alapvegyülete a benzol**. A benzolból számos más aromás szénhidrogén származtatható.

Benzol (C₆H₆)

A benzol az aromás szénhidrogének egyik legegyszerűbb képviselője. **Molekulaszerkezete sík hatszög alakú, a kötésszög 120°**. Molekulaszerkezetében egy szénatom három szigmakötést alakít ki (vagyis három vegyértékű), kettőt egy-egy szénatommal, egyet pedig egy hidrogénnel. Így még egy elektronja marad minden szénatomnak, ők felelősek a konjugált kettős kötések kialakításáért.

Írta: Lénárt Gergely okl. vegyészmérnök, kémia magánoktató

Honlapcím: <https://www.emeltkemiaerettsegi.hu/>

43. fejezet: Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

A konjugált kettős kötésekben részt vevő pi-elektronok az egész gyűrűre kiterjedően delokalizálódnak, kialakítva ezzel a benzol jellegzetes elektronszextettjét. Az elektronszextett azt jelenti, hogy 3 pár, azaz **hat darab elektron delokalizálódik** az egész gyűrűre kiterjedően. Delokalizációról lévén szó, a szén és szén között lévő kötések átmenetet képeznek az egyszeres és kétszeres kovalens kötés között, kötési energiájuk és atomtávolságuk a kettő közé (egyszeres és kétszeres kötés) esik. **A delokalizált pi-elektronok egy koszorút alkotva a gyűrű síkja alatt és felett helyezkednek el. A benzol molekulája teljesen szimmetrikus, töltéseloszlása egyenletes.**

Fizikai tulajdonságai

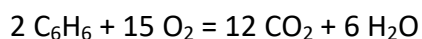
Szintelen, jellegzetes szagú, víznél kisebb sűrűségű folyadék. Szimmetrikus molekula lévén **apoláris**, csakis hozzá hasonló polaritású oldószerekben oldódik (benzin, ciklohexán). Ha egy kémcsőben vízzel próbáljuk elegyíteni, akkor azt vesszük észre, hogy a betöltött folyadékelegye két jól elkülönülő szintelen fázist alkot. A felső fázis a benzol, mivel sűrűsége kisebb a vízénél.

Gőze rákkeltő, ezért a vele való munkánál nagyon oda kell figyelni, mivel könnyen párolog. Szigorúan csak fülke alatt szabad vele dolgozni. Forráspontja moláris tömegéhez képest alacsony, melyet a molekulái között lévő gyenge diszperziós kölcsönhatásnak köszönhet. Forráspontja azonban a hozzá hasonló moláris tömegű alkánokhoz viszonyítva magasabb. **Síkalkatú gyűrűjének köszönhetően molekulái nagyobb felületen tudnak egymással érintkezni,** így az alkánokénál erősebb diszperziós kölcsönhatás alakul ki a molekulái között.

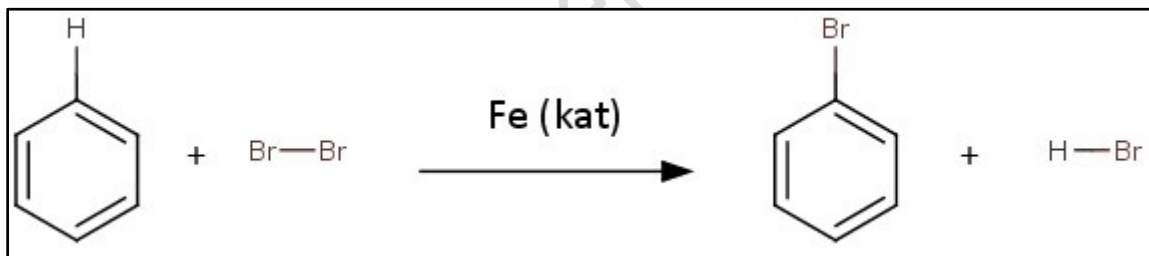
Kémiai tulajdonságai

Bár az aromás szerkezet konjugált kettős kötések rendszerként is felfogható, a benzol mégis **jóval kevésbé reakcióképes, mint az alkének**. Ezt annak köszönheti, hogy **az aromás rendszer energetikailag nagyon stabil**. Ily módon közönséges körülmények között nehezen vihető reakcióba.

- **Éghető. Erősen kormozó, világító lánggal ég**, melyet annak köszönhet, hogy a molekulájában a C/H arány nagy, vagyis a hidrogénekhez képest relatíve sok szénatom van jelen.

- **Stabil aromás rendszerének köszönhetően nem addíciós, hanem szubsztitúciós reakcióra képes**. Az aromás kötésrendszer megbontásához nagyobb energia szükséges, mint egy hidrogén leszakításához. Ettől függetlenül bizonyos körülmények között addíciós reakcióba is vihető. Brómozása vaskatalizátor jelenlétében zajlik.

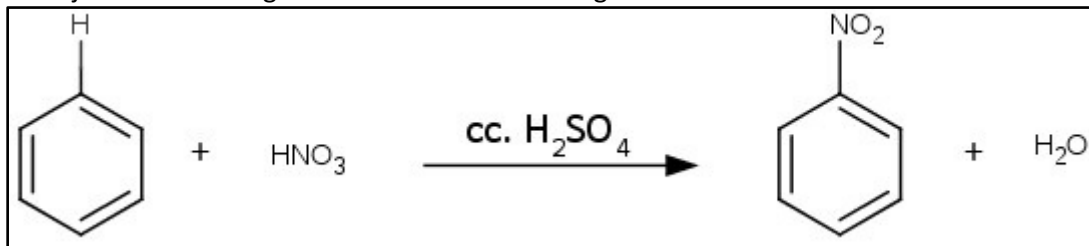
Hidrogénatomja nitrocsoporttal (-NO₂) is helyettesíthető. **A nitrocsoporttal való szubsztitúciós reakciókat nitrálásnak nevezzük. A nitrálást a nitrálóeleggyel lehet kivitelezni, ami a tömény salétromsav és tömény kénsav 1:1 arányú elegye.** A reakció 50-60 °C körül megy végbe, külön katalizátor nem használatos.

A nitrálóelegy elkészítését hidegben kell végezni. Erős hűtés mellett a salétromsavhoz adagoljuk hozzá a kénsavat. Ha a reakció 5 °C felé megy, akkor nitrózusgázok fejlődhetnek, és ez teljesen tönkreteszi a nitrálóelegyet.

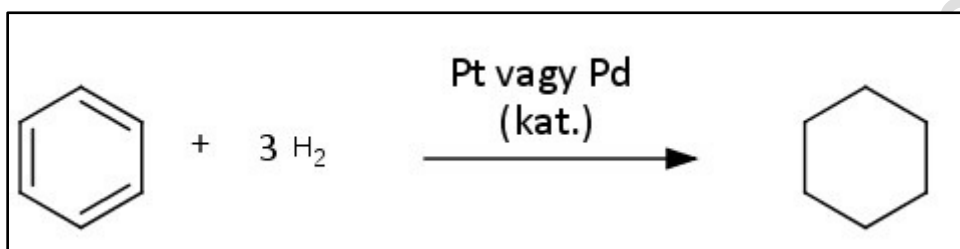
Írta: Lénárt Gergely okl. vegyészmérnök, kémia magánoktató

Honlapcím: <https://www.emeltkemiaerettsegi.hu/>

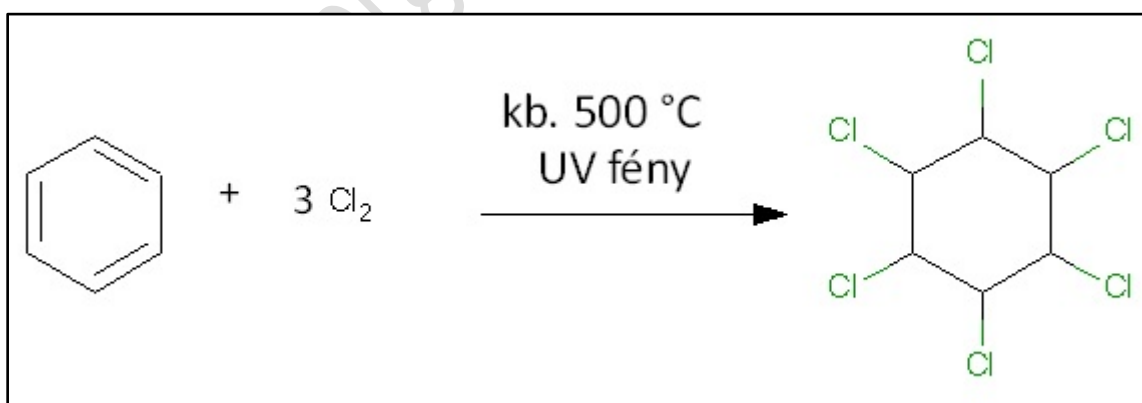
43. fejezet: Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

Hidrogénnel palládium vagy platina katalizátor jelenlétében, magasabb hőmérsékleten és nyomáson addíciós reakcióba vihető a benzol. A molekula teljesen telítődik és ciklohexán keletkezik.

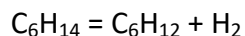

Klórral is addíciós reakcióba vihető UV-fény hatására, körülbelül 500 °C-on. Az UV-fény azért szükséges, hogy klórgyökök keletkezzenek, amelyek rendelkeznek akkora energiával, hogy megtámadják a stabil aromás rendszert. A folyamat végén az összes kötés telítődik és 1,2,3,4,5,6-hexaklórciklohexán keletkezik.

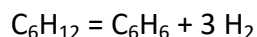

Előállítás és felhasználás

Az iparban a benzolt n-hexánból állítják elő. Ennek a folyamatnak két lépése van. **Az első lépésben az n-hexánt a megfelelő katalizátor jelenlétében ciklizálják,** vagyis gyűrűvé zárják, mely által ciklohexán keletkezik.

Második lépésben a ciklohexánt aromatizálják, vagyis a megfelelő katalizátor jelenlétében kialakítják az aromás gyűrűt. Az aromatizálást dehidrogénezéssel, vagyis hidrogén leszakításával idézik elő.

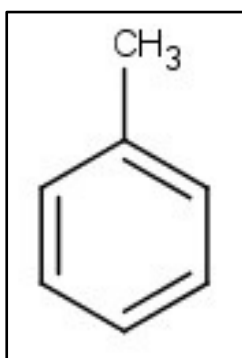

A benzol régen nagyon fontos apoláris oldószer volt az ipar számára, azonban rákkeltő tulajdonsága miatt ma már a hasonló tulajdonságokkal rendelkező toluolt használják helyette. Mai napig azonban fontos alapvegyszernek számít különböző anyagok szintézise során. Felhasználják továbbá festékek, műanyagok és gyógyszerek gyártása során.

A benzol származékai

Minden olyan vegyületet, amelyben az alapvegyület benzolra vezethető vissza, benzolszármazéknak hívunk. Tehát mindegyik benzolszármazékban megtalálható a benzolgyűrű.

Toluol

A toluol a benzol metilszármazéka. Színtelen, jellegzetes szagú, víznél kisebb sűrűségű folyadék. Fizikai tulajdonságai a benzolhoz

Írta: Lénárt Gergely okl. vegyészmérnök, kémia magánoktató

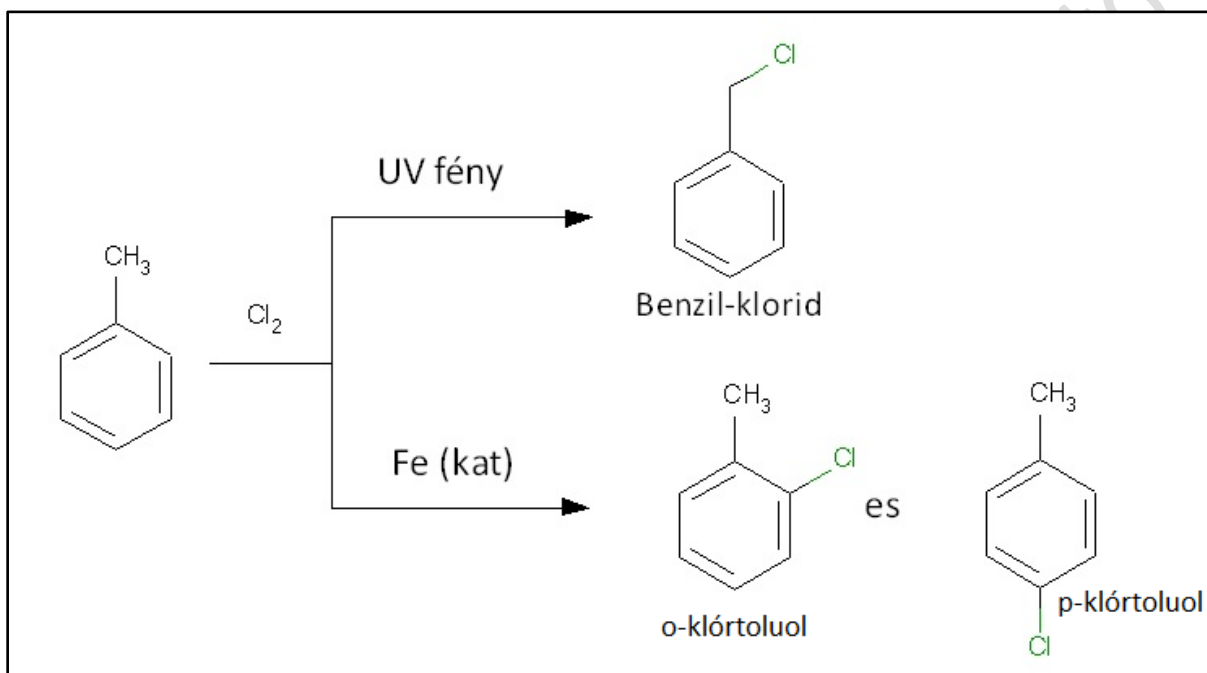
Honlapcím: <https://www.emeltkemiaerettsegi.hu/>

43. fejezet: Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

hasonlóak, ezért manapság már oldószerként benzol helyett a toluolt használják.

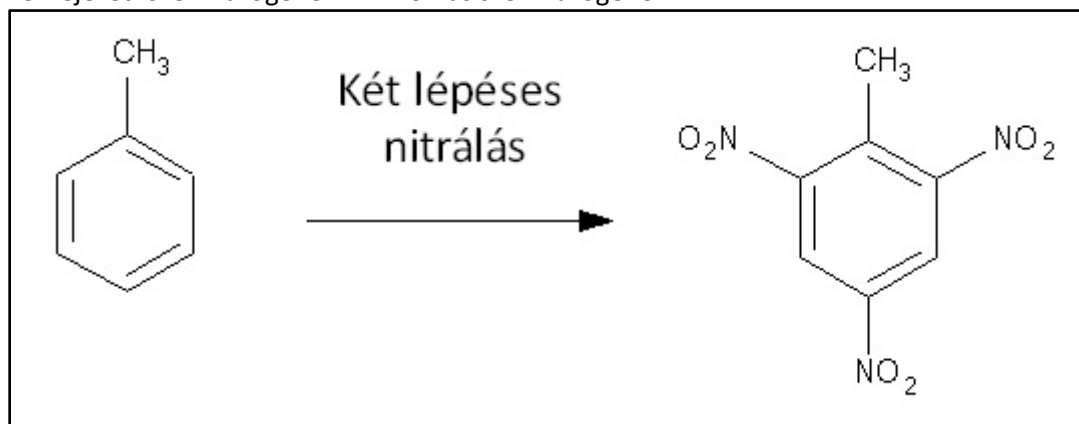
Reakcióiban körülményektől függően az aromás gyűrűn lévő metilcsoport, illetve az aromás rendszer is részt vehet. Eszerint a toluol a alkánokra és az aromás szénhidrogénekre jellemző kémiai tulajdonságokkal is bír.

UV-fény hatására a klórmolekulák gyökökre disszociálnak. Ha toluolt klórral 100 °C körül UV-fény hatására reagáltatunk, akkor a szubsztitúciós reakció az alkilcsoporton keresztül megy végbe, vagyis a metilcsoport egyik hidrogénje cserélődik ki klóratomra.

Az ábrán látható egy *o* illetve *p* betű a klór előtt. Ezek a betűk a nevezéktanban azt jelzik, hogy a metilcsoporthoz képest az aromás gyűrű melyik szénatomján van a klór atom. Az *o* az *orto*-, a *p* a *para*- szó rövidítése. Ennek magyarázatát a xiloloknál találhatjuk meg.

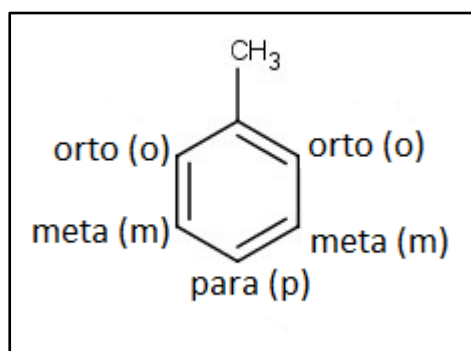
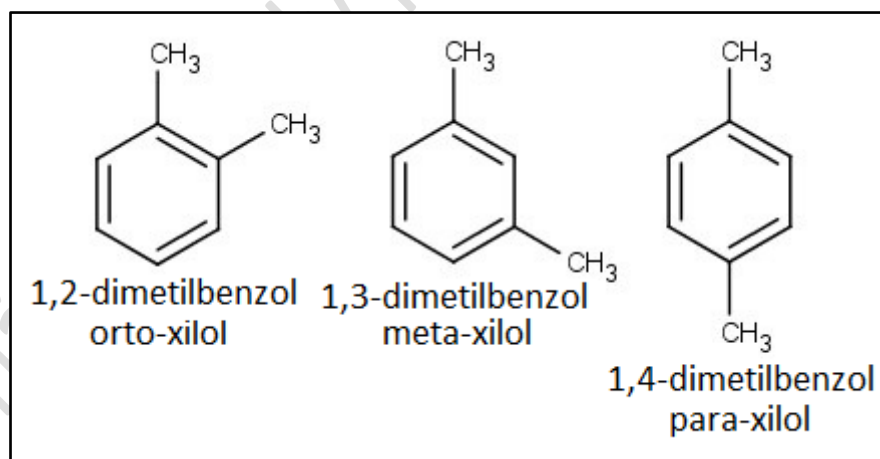
A benzolhoz hasonlóan nitrálható. Termékként 2,4,6-trinitrotoluolt (TNT) kapunk.

A toluol nitrálása valójában két lépésből áll. Az első lépésben közöségi nitrálással csak egy vagy két nitrocsoport kerül a gyűrűre. Ha a többi nitrocsoportot is rá szeretnénk rakni a gyűrűre, akkor tovább kell nitrálnunk a keletkezett vegyületeket. Ezt salétromsav/óleum nitrálóeleggyel lehet kivitelezni.

Xilolok

Olyan benzolszármazékok, amelyek molekuláiban két metilcsoport található az aromás gyűrűn. A metilcsoportok egymáshoz való elhelyezkedésétől függően háromféle xilol létezik:

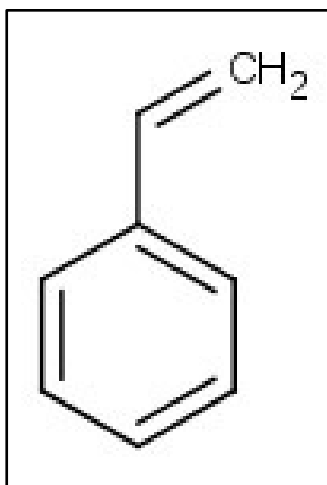

Az *orto* (röviden *o*-helyzet) szó azt jelenti, hogy az aromás gyűrűn két ligandum közvetlenül egymás mellett van (más néven ez az 1,2 vagy 1,6 helyzet). A *meta* (röviden *m*-helyzet) helyzet esetén a

ligandumok között egy szénatomnyi távolság van (más néven ez az 1,3 vagy 1,5 helyzet).

Para (röviden p-helyzet) helyzetben akkor van két ligandum, ha egymással szemben vannak, vagyis közöttük a hatos gyűrűben két szénatomnyi távolság van (más néven ez az 1,4 helyzet). Az ábrán az látható, hogy a toluol metil csoportjához képest az egyes szénatomok milyen helyzetben (orto, meta, para) vannak.

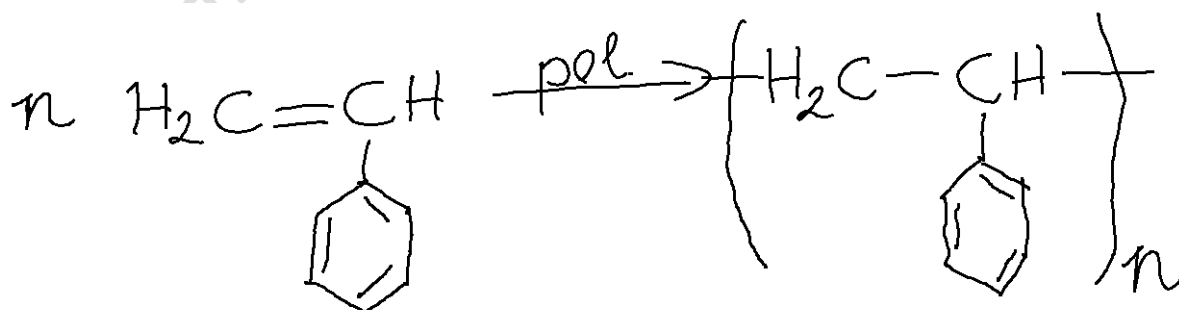
Sztirol (vinilbenzol)

Színtelen, kellemes illatú folyadék. Apoláris mivolta miatt apoláris oldószerekben oldódik. Az aromás gyűrűn lévő vinilcsoport miatt **addíciós és polimerizációs reakciókra hajlamos**. Ipari jelentősége innen ered. Polimerizációval **polisztirolt állítanak belőle elő**, amely egy sokoldalúan használható műanyag, ugyanis kémiaailag stabil. Főbb felhasználási területei:

- fóliakészítés
- hűtőgépek belseje
- hungarocell
- hőszigetelés

polimerizációs reakciója:

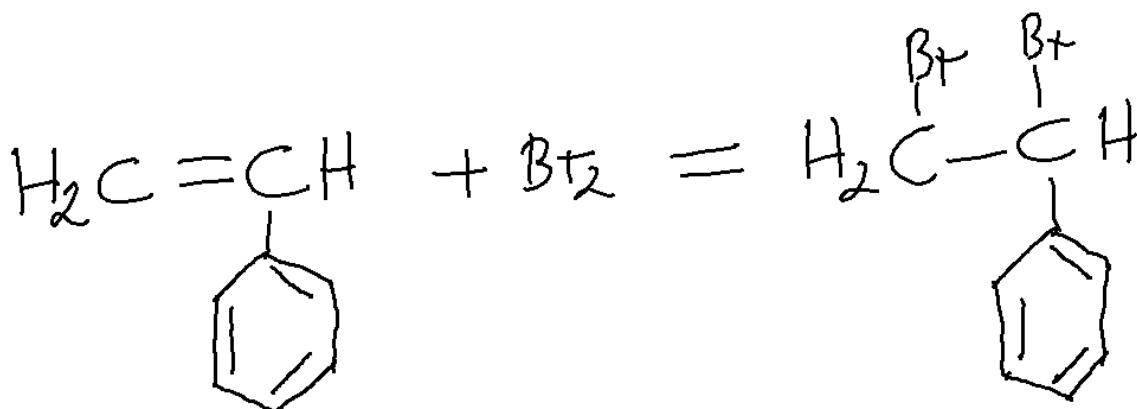

Írta: Lénárt Gergely okl. vegyészmérnök, kémia magánoktató

Honlapcím: <https://www.emeltkemiaerettsegi.hu/>

43. fejezet: Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

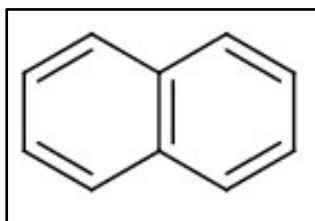
A vinilcsoport jelenléte miatt hajlamos az addíciós reakciókra. A brómos vizet képes elszínteleníteni:

Kondenzált gyűrűs vegyületek

Olyan vegyületek, amelyek molekuláiban 2 vagy több benzolgyűrű kapcsolódik össze. A delokalizáció az egész gyűrűre kihat.

Naftalin (C₁₀H₈)

A kondenzált gyűrűs vegyületek legegyszerűbb képviselője. Szimmetrikus a molekulaszervezete (10 delokalizált pi elektront tartalmaz), azonban fontos megjegyezni, hogy szimmetriája kisebb fokú, mint a benzolé. Ezt az is bizonyítja, hogy a szén–szén kötéshosszok eltérnek az egyes kötések között. A kötésszög a benzolhoz hasonlóan 120°.

Apoláris.

A naftalin jellegzetes szagú, átlátszó kristályokat alkotó szilárd anyag. Olvadás- és forráspontja moláris tömegéhez képest alacsony, mivel a molekulái között gyenge diszperziós kötések vannak. Szublimálásra hajlamos, ezt használják ki a legfőbb alkalmazási területénél: molyriasztóként használható.

Kémiai tulajdonságaiban hasonlít a benzolra, vagyis szubsztitúcióra hajlamosabb, mint addícióra. Kisebb mértékű molekulaszimmetriája miatt könnyebben vihető reakcióba,

Írta: Lénárt Gergely okl. vegyészmérnök, kémia magánoktató

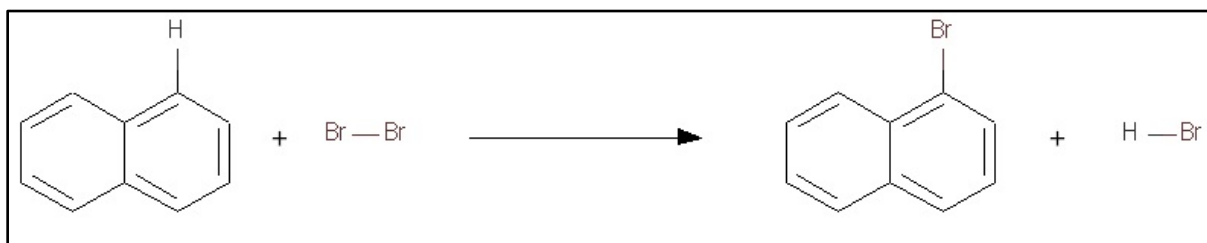
Honlapcím: <https://www.emeltkemiaerettsegi.hu/>

43. fejezet: Szénhidrogének IV. Aromás szénhidrogének

amelyet jól szemléltet az, hogy **a brómos víz szobahőmérsékleten képes elszínteleníteni**

(1-bróмнаftalin keletkezik). (A benzollal ellentétben a naftalin alacsonyabb hőmérsékleten

is képes reakcióba lépni a brómmal és klórral.)

A naftalin kőszénkátrányokban fordul elő jelentősebb mennyiségben.

Policiklikus aromás szénhidrogének (PAH vegyületek)

A policiklikus aromás szénhidrogének is a kondenzált gyűrűs vegyületek csoportjába tartoznak. Elsődleges forrásuk a kőszénkátrány, olajok és üzemanyag tüzelése során keletkezett füstgáz. Veszélyes vegyületek, képviselői között többen karcinogén (rákkeltő) és mutagén hatással bírnak. A legegyszerűbb képviselőjük a fenantrén és antracén.

